

ЕВОЛЮЦІЙНА ПАРАДИГМА ЕКОНОМІКИ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ

Ю. БАЖАЛ, доктор
економічних наук

Дві парадигми суспільної організації

Розробляючи проекти трансформації суспільства в ринкову соціоструктурну систему, перш за все треба чітко визначитися щодо методологічної парадигми таких перехідних процесів. Як свідчать політико-економічні події в Україні, це питання сьогодні не є очевидним як в теорії, так і у практиці. На периферії пошуків опинився один з найважливіших висновків західної соціології, згідно з яким головна відміна капіталізму від того, що у нас називалося соціалізмом, пов'язана насамперед не з формами власності, а полягає в тому, що ці суспільні конструкції є нетотожними і протилежними за панівним у них ментальним уявленням про організаційні форми розвитку суспільства¹. Конструкції цих двох типів соціумів виходять з двох різних парадигм, які на початку сторіччя дістали назви, відповідно, «генетичної» та «телеологічної». Перша визнає, що суспільство має свої внутрішні механізми самоорганізації та саморозвитку шляхом природної еволюції. Друга — відстоює тезу, що суспільство буде більш динамічним і ефективним, коли побудувати його як машину, і окремі люди можуть бути водіями цієї гігантської «машини» та керувати країною як єдиною фабрикою. Сучасні розвинуті країни обрали генетичну, чи еволюційну, парадигму розвитку, а країни так званого «соціалістичного табору» та фашистські режими — телеологічну.

Доктрина марксизму своїм корінням пов'язана з висновком про необхідність відмови від генетичної парадигми розвитку на користь телеологічної, відмови від вільного самоорганізованого розвитку на користь централізованого керованого. Тому практика «побудови соціалізму», нищила всі інститути саморозвитку в суспільстві — приватну власність, самостійність виробника (а логіка парадигми залізно призвела до цього в усіх без винятку випадках її втілення), самостійність у самореалізації людини — і зробила її «гвинтиком» у цій «суспільній машині».

Звідси зрозумілою є теза про те, що головна суть «перебудови», «переходу» до ринку, «нового мислення» полягає у зворотній зміні вказаної ментальної парадигми з телеологічної на генетичну. Якщо ми й надалі продовжуватимемо «вводити ринок», «приватизувати» власність, «відпускати» ціни, залишаючись на платформі телеології, то весь час одержуватимемо те, що маємо, тобто природа речей відкидатиме нас знову в ту конструкцію суспільства, де ми були останні 70 років.

Перехід на генетичну парадигму розвитку для українського суспільства означає вмикання (створення умов для ефектної дії) механізму природного еволюційного пошуку шляхів та засобів змін. Еволюційний шлях не слід ототожнювати з повільним просуванням. У нашій свідомості є стереотип, згідно з яким революційні методи — це швидка лом-

¹ Див., наприклад: Хайек Ф. А. Дорога к рабству. «Вопросы философии» №№ 10, 11, 12, 1990.

ка, а еволюційні — довготривалі перетворення. Візьмемо, наприклад, дискусію про головні фактори реформи: відпускати ціни зразу чи поступово; приватизовувати одразу більшість підприємств чи поступово малими групами; на який темп зміни пропорції державних та приватних підприємств треба вийти і т. д. На перший погляд, вирішується дилема: рухатися революційно чи еволюційно? Але звернемо увагу на те, що ці питання обговорюються саме в телеологічному руслі, бо шлях розвитку намагаються визначити не через еволюційний «природний добір» масового пошуку, а знову ж таки вольовим рішенням центру.

Практична реалізація еволюційної парадигми перехідної економіки в умовах, більш-менш адекватних українським, відбулася в повоєнній Німеччині. Л. Ерхард, розкриваючи суть реформи, відзначав, що ніякого «чуда» немає, що просто людині надали можливість, якої вона довгі роки не мала, а головне — забезпечили їй свободу творчості, насамперед, у галузі економіки. Реалізація цього забезпечення відбувалася через запровадження стимулювання в економіці процесів самоорганізації та саморозвитку при одночасному створенні могутньої системи соціальних гарантій як розумної протизаги руйнівним силам стихії «природного добору».

Методологічні помилки економічної реформи

Суть еволюційного підходу полягає перш за все в тому, що вся сукупність соціально-економічних організмів суспільства бере участь у пошуку форм і напрямів розвитку через процеси самоорганізації та саморозвитку. Майже повна відсутність такого масштабного еволюційного пошуку й зумовлює всі наші невдачі.

Головний двигун еволюційних реформ — активізація праці кожного дієздатного громадянина. Тому і результати в них з'являються прямо на очах. Наші реформи, залишаючись в телеологічній парадигмі, не вмикають цей механізм масової активності. Навпаки, є багато свідчень того, що суспільство у своїй масі зайняло очікувально-утриманську позицію і сподівається на «манну небесну» від президента, уряду, парламенту. Такий стан є також вагомим доказом того, що реально не змінено парадигми розвитку.

Таким чином, першою методологічною помилкою реформи є те, що не була створена адекватна широка соціальна база у вигляді самовідповідальних економічних суб'єктів, учасників «природного добору» еволюційного розвитку України. Створення «критичної маси» таких суб'єктів вбирає в себе не тільки проблему надання відповідного юридичного статусу; не менш важливим є створення середовища для їх реального функціонування.

Друга методологічна помилка реформи пов'язана з ігноруванням питання про критерій економічного розвитку. Майже всі економічні доктрини підтверджують біологічні теорії в тому, що критерієм еволюції є зростання продуктивності системи. Для соціально-економічної системи це — параметр ефективності виробництва. Але запитання «Чи виросте в результаті перетворень ефективність суспільного виробництва?» залишається до цього часу за рамками прийнятих в Україні проектів реформ.

В еволюційній парадигмі критерій ефективності відіграє подвійну практичну роль. По-перше, він виводиться з спостережень за характером еволюції та є дороговказом її ходи. По-друге, знання цього критерію дозволяє мати орієнтир для свідомого втручання в стихійні процеси і прискорювати просування по еволюційній траєкторії. Треба постійно пам'ятати, що телеологічна конструкція суспільства прогала змагання генетичній конструкції саме в ефективності виробництва.

Еволюційна парадигма висвітлює і третю методологічну помилку нашої економічної реформи — намагання перетворити суспільство «одним махом». Це — також ознака телеологічного підходу: команди з центру віддаються всьому суспільству як єдиному цілому. Але еволюційна парадигма реалізується через втягування суб'єктів суспільства в траєкторію, яку визначають лідери-новатори. Саме останні виконують роль тих керуючих, хто веде і спрямовує еволюційний рух. Тому повинна мати місце вибірковість політики відносно економічних суб'єктів, що перебувають на різних етапах еволюції.

Отже, економіка перехідного періоду, щоб бути успішною, обов'язково має реалізовувати три головні ознаки еволюційної парадигми розвитку економічної системи:

— саморозвиток і самоорганізація господарюючих суб'єктів як один з основних принципів збільшення життєспроможності економічної системи;

— ефективність виробництва як основний критерій оцінки будь-яких реформаторських заходів;

— вибірковість політики державної підтримки як засіб сприяння інноваційним процесам у суспільстві.

Науково-технічний розвиток як пріоритет економічної політики

Хід економічного розвитку людства свідчить: названі три ознаки еволюційної парадигми найбільш адекватно реалізуються через науково-технічний прогрес. На сьогодні вже одержано узагальнення історичного досвіду різних країн, яке переконливо доводить, що чинники об'єктивного відторгнення економічних перетворень пов'язані з неспроможністю суспільства забезпечити потік науково-технічних інновацій, опанувати та поширити нові технології. Навпаки, саме спрямованість розвитку суспільства на досягнення технологічного лідерства самоорганізує ефективний господарський механізм і створює різні економічні «моделі» розвинутих країн.

Теорія та практика розглядають технологічні зміни як головний чинник існування циклів економічного розвитку. Доведено, що зміна технології виступає основним фактором «довгих хвиль» М. Кондратьєва. Це сформувало інноваційну теорію, згідно з якою економічний розвиток кожної країни є наслідком її науково-технічного прогресу. Ця теорія стала домінуючою завдяки успішній практиці її реалізації в світі.

Наприклад, відомий американський соціолог І. Валлерстайн дійшов висновку, що повоєнна гегемонія США у світі пов'язана насамперед з поступовою концентрацією енергії нації на удосконаленнях процесу виробництва і технологічних нововведеннях і у майбутньому гегемонія належатиме тій країні, яка здобуде технологічну перевагу. Підтвердженням цієї тези є успішний розвиток Японії, Південної Кореї, Тайваню та інших «нових індустріальних країн», де науково-технічний прогрес був з самого початку покладений у фундамент соціоструктурної трансформації.

Науково-технічний прогрес виконує системоутворюючу функцію соціально-економічних моделей суспільної організації розвинутих країн саме тому, що еволюційний процес в економіці відбувається через науково-технічні інновації. Вони, як локомотиви, тягнуть за собою модернізацію і структурну перебудову всієї економіки. Через інноваційний процес здійснюється «природний добір» шляхів розвитку суспільства. Тому країна, яка не бере участі в «інноваційних змаганнях», залишається економічним аутсайдером світового співтовариства.

Таким чином, ефективний перехід до ринку й реалізація в Україні відомих з світового досвіду принципів функціонування розвинутих еко-

номік є неможливими без вирішення проблеми забезпечення умов для прискорення науково-технічного прогресу.

Роль держави в еволюційному процесі

Для точного усвідомлення еволюційної парадигми економіки перехідного періоду та її прикладного значення в інноваційній політиці треба визначитися відносно такого ключового методологічного питання, як співвідношення керуючої функції держави і стихійності саморозвитку економічних агентів. Нерозв'язаність цієї проблеми виявилася істотним бар'єром на шляху економічної реформи. Сьогодні її намагаються вирішувати методом «перетягування канату». Була командна економіка — погано, дали волю стихії — знову виявилось погано. Почали тягнути назад, щоб розділити сфери впливу цих двох форм організації. Такий процес є шляхом пошуку, який людство вже пройшло в протистоянні і змаганні тоталітарних і демократичних форм правління. Чи треба нам все це повторювати, коли є знайдені рішення?

Головним таким рішенням, на наш погляд, є усвідомлення того, що керуюча функція держави полягає не в підміні еволюційного (генетичного) способу визначення форм розвитку суспільства, а тільки в сприянні швидкості проходження країною еволюційної траєкторії, по якій так чи інакше рухаються всі країни. Основне питання полягає в тому, де в цьому «пелетоні» знаходиться та чи інша держава. Лідери — це й є економічно розвинуті країни. Аутсайдерам загрожує зникнення, як тим, що програли «природний добір» за критеріями еволюції.

Іншим здобутком ХХ ст. стало усвідомлення того, що стихія «природного добору» в чистому вигляді в соціоекономічних системах працює погано, бо просуває суспільство занадто повільно і досить жорстко. Процент природного вибракування «видів» є надто високим для суспільних організмів і постійно їх руйнує через агресію самозахисту і деструкцію маси, що програє. За таких умов інноваційний потік науково-технічного прогресу стає мінімальним. Саме ці хижацькі наслідки стихійного саморозвитку призвели до поширення і утвердження соціалістичних ідей у світі. Але істотним є розуміння, що прогресивним виявився не шлях відмови від еволюційного пошуку, а шлях його збереження з одночасним приборканням руйнівної сили потенціалу маси, що програє. І в цьому проявилася вирішальна позитивна роль держави, значення якої не тільки не зменшилося в країнах вільного світу, а й до цього часу зростає.

Процес державотворення України повинен спиратися на ці висновки. Роль сучасної держави одночасно полягає як у прискоренні еволюційного руху своєї країни через сприяння масовому процесу самоорганізації та саморозвитку її громадян на шляхах досягнення технологічного лідерства й активізації інноваційного процесу, так і в запобіганні суспільній напруженості. В цьому й виявляється сучасне мистецтво державного управління. Досвід передових країн показує, що чим більше громадян країни свідомо бере участь у творчому пошуку шляхів розвитку, тим краще. Держава може і повинна сприяти такому стану суспільства законотворчими та інституційними заходами, через розвиток масової освіти, професійної підготовки, науки та через підтримку технологічних змін.

Крім цього, останні роки рельєфно висвітлили нову рису світового еволюційного процесу, до якої повинні обов'язково прикладатися державні функції. Багато аналітиків відзначають, що головною особливістю сучасності є паралельний розвиток процесів глобалізації технологічних змін, ринків та національних економік — з одного боку, і розвиток процесів етноцентризму — з іншого. На перший погляд, маємо парадокс, але тільки на перший. Це явище вказує на те, що суб'єктами еволюцій-

ного «природного добору» стають країни як цілісні організми. Тобто глобалізація фінансових ринків та міжнародний поділ праці створюють умови щодо конкуренції країн і регіонів. За таких обставин держава повинна особливо піклуватися про могутність країни як єдиної команди, а не тільки надавати можливість збагачення окремим її членам. І ми добре бачимо, що уряди багатьох держав турбуються про рівень науково-технічного динамізму своїх країн, бо це є вирішальним аргументом в еволюційному змаганні між ними у глобальному масштабі.

Таким чином, еволюційна парадигма не є синонімом некерованого розвитку. Вона вказує шлях пошуку ефективних рішень через масову творчість і саморозвиток, але успіх визначається також ефективними діями держави щодо приборкання руйнівних сил, які виникають у процесі «природного добору». А передусім успіх залежить від ефективності політики каталізації інноваційних процесів у країні як визначальника напрямів соціоструктурної трансформації суспільства.

Умови самоорганізації та саморозвитку в економіці перехідного періоду

Виходячи з сформульованих трьох головних ознак еволюційної парадигми економіки перехідного періоду, зазначимо, що методи вирішення наявних економічних проблем в Україні повинні базуватися на принципі широкого розвитку процесів самоорганізації та саморозвитку. Вони є можливими лише в ефективних структурах, тому держава має допомагати їх становленню. Це означає стартовий захист від надмогутніх конкурентів, податкові пільги, інвестиції, прискорений розвиток науково-технічної сфери в країні. Така підтримка реально може бути тільки вибірковою, але критерієм оцінки мають виступати не наміри, а кінцевий результат — ефективне виробництво. Саме його треба стимулювати державною владою за умови, що він є наслідком успішної самоорганізації економічного суб'єкта.

З цих позицій розглянемо деякі підходи до вирішення ключових проблем щодо втілення запропонованих принципів еволюційної парадигми в практику економічної реформи України.

а) Ефективність виробництва. Процеси самоорганізації та саморозвитку відбуваються тоді, коли соціально-виробнича система набуває стану від'ємної ентропії, тобто функціонує економічно ефективно. Особливістю економіки України є те, що перехід до ринку почався і триває за умов панування неефективного виробництва. Першим кроком підприємств по виправленню такого становища могло бути тільки підвищення цін. І цей процес пішов лавиноподібно, хвилями від галузі до галузі. Але ця тактика дій швидко себе вичерпала б, якби держава через кредитну емісію не підтримувала зростання цін. Таким сценарієм не вирішувалося головне — нічого не зроблено для підвищення ефективності виробництва. Про це яскраво свідчить занепад інноваційної активності, бо остання набуває темпу саме в умовах змагання за ефективність виробництва.

Також не був створений механізм вибіркової політики державної підтримки. В державі всі економічні суб'єкти не можуть бути одночасно ефективними. Намагання зробити це консервувало загальний неефективний стан суспільства, не давало ходу процесам пошуку і зміни форм організації, адаптації та «природного добору», що є обов'язковим для еволюційного розвитку.

Отже, економічна криза в Україні перш за все пов'язана з тим, що процес трансформації в ринкові форми відбувається для економічно неефективних структур. Тому в наших реаліях пристосування «вільних»

підприємств та організацій до нових умов (важко назвати їх ринковими) відбувається не шляхом самоорганізації ефективних форм і методів господарювання, а через консервацію та перефарбування старої структури. Збільшення ентропії системи (неефективність) призводить до її швидкої деградації.

Слід зауважити, що окремі частини цієї системи (саме ті, що виявилися штучно ефективними) розцвіли, в тому числі завдяки значній ренті від вивезення відносно дешевої сировини і окремих демпінгових товарів за кордон. Суспільство від цього бідніше, проте ми маємо яскраві приклади того, як у локально ефективних структурах відбуваються потужні процеси самоорганізації та саморозвитку. Надприбутки спекулятивного походження при всій їх привабливості для тих, хто їх одержує, ще не свідчать про наявність реальної економічної ефективності суспільства. Навпаки, як правило, ці процеси говорять про інтенсивний розподіл нагромадженого багатства, а не про його новостворення. Доказом того є висока інфляція та падіння реальної заробітної плати більшості населення. Отже, спекулятивні гроші не стимулюють розвиток факторів виробництва.

Події, які відбуваються, рельєфніше висвітлили дві помилки реформаторських дій, що стосуються проблеми ефективності виробництва. Перша — це намагання простим підвищенням цін до рівня, який би забезпечував прибутковість підприємств, створити стимул щодо виробництва. Друга — це сподівання на те, що спекулятивне акумулювання грошей виконуватиме роль початкового нагромадження виробничого капіталу. Ввести в оману економіку не вдалося, та це й неможливо.

Висновок тут може бути один. Треба відмовитися від економічної «погані» і повернутися на рейки класичної політекономії, визнавши, що факторами багатства є праця, капітал та підприємливість, а не друкування паперових купонів. Для цього необхідно надати можливість економічній системі самій вийти на точки рівноваги попиту й пропозиції, щоб чітко побачити стан всього нашого господарства відносно ефективності окремих виробництв. Результат багато кому буде не до вподоби, але тільки тоді чітко стане відомо, що треба робити далі. Вирішення цього питання прямо пов'язане з проблемою ціноутворення.

б) Ціноутворення. Наймогутнішим негативним фактором, що сьогодні гальмує масову самоорганізацію та саморозвиток, є інфляційний процес. Він «залізною рукою» примушує всі елементи економічної системи жити одним днем, стимулює державну політику утримання, консервує неефективну економічну структуру, майже вбиває науково-технічну та інноваційну активність, зубожує суспільство. Головним чинником інфляції в Україні є підтримка державою економічно неефективного виробництва за рахунок кредитної емісії. Доки це відбуватиметься, доти розкручуватиметься інфляційна спіраль.

Хід подій вивів на поверхню явища факт зростання цін як наслідок їх «лібералізації». Але залишається в тіні питання, чому у вільних умовах не утворюється «ціна рівноваги», як це повинно статися за теорією? Люди вже не стільки жахаються рівня цін, скільки впадають у протрацію від їх беззупинного шаленого зростання. Але такий перебіг подій не повинен мати місце навіть у режимі «шокової терапії». Про це наочно свідчать порівняльні дані щодо інфляційних процесів у нас і в Польщі у відповідні роки запровадження «шокової терапії» (див. таблицю, де також довідково наведені дані по Росії).

Як бачимо, ціновий шок у Польщі тривав лише два місяці та був майже вдвічі слабшим за український. Проте головне, на що треба звернути увагу, — це беззупинність нашого цінового шоку, який наприкінці року вже у 3,7 рази перевищив польський (в Росії це перевищення ста-

Порівняльні темпи інфляції в Польщі, Україні та Росії в рік запровадження «шокової терапії»

(шомісячний індекс споживчих цін, %)

Країна	Рік, що передувє «шоковій терапії» ¹	Рік «шокової терапії» у Польщі (1990 р.), Україні та Росії (1992 р.)												
		січень	лютий	березень	квітень	травень	червень	липень	серпень	вересень	жовтень	листопад	грудень	за рік у цілому
Польща	244,1	179,6	123,9	104,3	107,5	104,6	103,4	103,6	101,8	104,6	105,7	104,9	105,9	584,7
Україна	167,1 ²	357,2	113,4	111,5	109,9	108,6	119,2	119,3	115,2	114,7	118,8	119,4	129,8	2150
Росія	260	345,3	138,0	130,0	121,7	111,9	119,1	110,6	108,6	111,5	122,9	126,1	...	2600

¹ Для Польщі це — 1989 р. по відношенню до 1988 р.; для України та Росії це — 1991 р. по відношенню до 1990 р.
² Зростання споживчих цін мінімального «кошика» у квітні-грудні 1991 р. (див.: Poland. Managing the transition to a market economy. «UNIDO», Vienna, 1992, p. 12; Обзор экономического положения Европы в 1990—1991 гг. ООН, Нью-Йорк, 1991, с. 149; «Экономика и жизнь» № 51, 1992, с. 1 і № 4, 1993, с. 13; матеріали Міністерства Статистики України).

новить 4,4 раза, що, на наш погляд, є більш достовірною цифрою і для України).

Досвід ціноутворення 1992—1993 рр. підтвердив відоме теоретичне положення, що для стимулювання процесів самоорганізації ціна повинна виконувати функції екзогенного (зовнішнього) обмеження для підприємств. Тобто ефективною є ціна, яка не підвладна вільному маніпулюванню з боку виробника чи дистриб'ютера продукції. Тільки виконання такої функції приведе в дію процеси самоорганізації підприємств на шляху пошуку економічно ефективних рішень. Інше відтворить те, що маємо — зростання цін та збереження статус-кво у структурі виробництва.

Вишення проблеми ціноутворення найчастіше бачать у трьох напрямках: 1) через припинення кредитної емісії надати цінам усталеність у точках «рівноваги»; 2) перейти на стійкіші світові ціни; 3) адміністративно фіксувати ціни. Стисло розглянемо ці можливості.

Припинення масштабної кредитної емісії — це шлях найбільш реальний, але соціально небезпечний, бо призводить до масового безробіття. В Польщі в 1990 р. кількість безробітних зростала в такій прогресії: у грудні 1989 р. — 9,7 тис. чол., у березні 1990 р. — 568,2 тис, у червні — 926,4 тис, у грудні — 1126,1 тис. чол.² Треба зауважити, що остання цифра відповідає 6,1 % рівня безробіття, а це, за теорією, є рівень повної зайнятості. До речі, створений в Україні фонд зайнятості розрахований на 5-процентний рівень безробіття. Головною перевагою цього шляху є безпосередня спрямованість на стимулювання процесів самоорганізації, підвищення ефективності виробництва та структурної перебудови.

Перехід на світові ціни — це більше напрям політичної риторики, ніж економічної політики. Справа в тому, що не існує задовільного ме-

² Див.: Poland. Managing the transition to a market economy. "UNIDO", Vienna, 1992, p. 15.

ханізму переведення значень світових цін у неконвертовану національну валюту, а запровадити всеохоплюючі розрахунки власне у вільно конвертованій валюті неможливо. Конвертація карбованця за сучасним долларовим курсом - це економічний нонсенс, який, крім розвалу господарства України, нічого не дасть. Встановлення ж справжнього дієспроможного курсу відбудеться тільки як наслідок вдалої експорторієнтованої діяльності. А це — довга справа.

Адміністративне фіксування цін є найбільш звичним та зрозумілим для нас заходом. Проте алергія на радянське ціноутворення не дає можливості конструктивно визначити роль держави в сучасних перехідних умовах. У цьому питанні було б доречним навести висновок, який робить авторитетний дослідник економічних реформ у країнах Азії: «У країнах Азії давно зрозуміли, що в умовах значного зростання цін виробництво товарів стає не вигідним, хоча дуже вигідною є спекуляція ними, коли саме постійне зростання цін забезпечує гарантований успіх. У дефіцитній та інфляційній економіці зростання цін та доходів веде до зростання не виробництва, а цін. І тоді формується не економіка підприємств, а економіка спекулянта, що паразитує на продуктах ломки укладних структур. Тому реформи в більшості країн Азії починалися з руху не в бік звільнення цін від державного контролю, а в протилежному напрямі. Всюди влада пильно стежила (і стежить) за стабільністю цін, особливо — на виробі держсектора»³.

Але тут потрібне концептуальне застереження. Державне регулювання цін має сенс тільки як інструмент сприяння запуску процесів самоорганізації та саморозвитку в конкретних умовах, що склалися. Коли таке втручання держави гальмуватиме названі процеси, відтворюватиме для підприємств знайоме становище державного утримання, то розвал економіки не зупиниться.

Досвід розвинутих країн, на який посилаються прихильники державного ціноутворення, говорить саме про намір урядів сприяти процесам саморозвитку. Так, у першу чергу контролюються ціни на сировину, паливо, тобто обмежується дія природних монополістів з тим, щоб вони не «відкачували» ренту на свою користь, обмежуючи стимули саморозвитку в інших галузях, особливо в тих, що мають високий рівень доданої вартості. Широко відомі антимонопольні заходи в ціноутворенні, включаючи обмеження імпорту, які мають саме такий сенс. Отже, контроль за цінами виконує перш за все антимонопольну функцію і спрямований на підтримку економічно ефективного підприємництва. Якщо остання мета не реалізується, то державні ціни стають гальмом структурної перебудови, відтворюють «витратну економіку».

в) Відносини власності. Форма власності є важливим фактором процесів самоорганізації та саморозвитку, але це не означає, що для цього придатна тільки приватна власність. Форма власності автоматично не вказує на ступінь її ефективності. Велика помилка може статися, якщо сучасний процес приватизації спрямовуватиметься не за критерієм зростання ефективності виробництва, а за критерієм зростання частки приватних підприємств. Наприклад, відомо, що приватний монополіст приділяє ще менше уваги ефективності виробництва, ніж державний. Тому приватизація може бути стимулом процесів самоорганізації та саморозвитку тільки за умови дії критерію зростання ефективності виробництва на приватному підприємстві. Без цього процес приватизації стане аукціоном розпродажу майна, а не виробничих потужностей. Перевага приватної власності над державною пов'язана насамперед з її вищою еконо-

³ Див.: У л я х и н В. Н. Опыт Азия и реформа в Союзе: контуры общих проблем. «Восток» № 3, 1992, с. 92.

мічною ефективністю. Якщо цього немає, то перевага віддається іншим формам власності. Саме такий перебіг подій ми бачимо в історичному плані.

Бум приватизації 80-х років пов'язаний саме з тим, що нові досягнення науково-технічної революції, насамперед — в інформаційних технологіях, надали більшу ефективність малим та середнім підприємствам, що працюють як приватні фірми в режимі самоорганізації та саморозвитку. Наприклад, у ФРН у 1983р. були засновані й почали працювати близько 300 тис. фірм, а припинили існування 235 тис; у 1986 р. засновано 302 тис, ліквідовано — 267 тис., у 1989 р.— відповідно, 337 тис. та 268 тис. фірм. У США за 1969—1987 рр. загальна кількість фірм збільшилася з 7,5 млн. до 18,5 млн.⁴, а в Японії за 1960—1986 рр. їх чисельність зросла з 3,6 млн. до 6,7 млн.⁴.

Інтенсивність процесів самоорганізації та саморозвитку, що реалізуються через приватну власність, прямо пов'язана з кількістю малих та середніх підприємств у країні. Відомо, що в США частка зайнятих на підприємствах з чисельністю робітників до 500 чол. становить близько 98 %, в Японії — більш як 99 %, а в колишніх СРСР та УРСР була приблизно 15 %. Україна має зовсім непридатну структуру за розміром підприємств для процесів самоорганізації на кшталт розвинутих країн. Постає принципове запитання, чи буде корисною приватизація такої неефективної для саморозвитку структури промисловості, чи зможуть ці підприємства-велетні, навіть приватизовані, забезпечити так необхідну гру ринкових сил?

Необхідним є гнучкий підхід до процесу приватизації в Україні. Лобова атака, тобто проста зміна власника, не вирішить головного — не запустить механізм самоорганізації та саморозвитку за критерієм ефективності виробництва. Боротьба з супермонополізмом у таких умовах неминуче призведе до старих методів адміністративно-командного управління, а це, в свою чергу, не вирішить проблеми побудови сучасної економіки.

На нашу думку, проблема приватизації в Україні, згідно з еволюційним принципом, повинна розв'язуватися насамперед на терені відтворення виробництва. Тобто процес створення нових підприємств та реорганізації існуючих повинен приводити до народження приватних власників за критерієм ефективності виробництва. Великі державні підприємства можуть виконувати тут роль інкубатора нових приватних малих та середніх венчурних інноваційних фірм.

Принцип самоорганізації та саморозвитку в контексті відносин власності не обов'язково зводить тільки до проблеми приватизації. Хоча наявна структура виробництва в Україні не здатна до швидкої та всеохоплюючої приватизаційної трансформації, це не означає, що потрібно зтягувати з стимулюванням процесів самоорганізації та саморозвитку. Жорсткий критерій ефективності виробництва та корпоратизація державних підприємств при стійких цінах створять умови для самої цього найважливішого принципу еволюційної парадигми розвитку.

⁴ Див.: Statistical Abstract of the U.S., 1987, p. 508; Japan Statistical. Yearbook, 1987, p. 119-120.